

Navoiy gulshani

ALISHER NAVOIY “HILOLIYA” QASIDASI AN’ANAVIY QASIDACHILIKNING GO‘ZAL NAMUNASI

Ibroimova Mahliyo Najmiddinovna,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
mahliyoibroimova9@gmail.com

Alisher Navoiy qasida janrida ham barakali ijod qilgan. So‘z mulkining sultoni hisoblanmish buyuk shoirning “ Badoye ul vasat” devonidan joy olgan, turkiy tilda yozilgan “ Hiloliya” qasidasidan tashqari, fors-tojik tilida yozilgan “Sittai zaruriya” va” Fusuli arbaa” qasidalar turkumi ham mavjud. Ko‘rinib turibdiki, shoir qasida janrida o‘z iste’dodini namoyon eta olgan.

“Hiloliya” qasidasi 1469-yil 14-aprel kuni Ramazon hayiti kuni ulug` hukmdor Husayn Boyqaroning taxtga chiqishi munosabati bilan o‘tkazilgan tahniyat marosimida ilk marta tantana ishtirokchilariga taqdim etilgan. Bu davrda falsafiy qasidalarga javob yozish o‘zining yuqori bosqichga ko‘tarilgan edi. Qasida 91 baytdan iborat bo‘lib, ana’naviy vazn- ramali musammani mahzufda yozilgan. Akademik A.Qayumov ta’biri bilan aytganda “Garchi qo‘lyozmada qasidaning oti “Hiloliya” deb yozilmagan esa-da, oxirgi baytdagi sening ham yangi oy ham iyd (ro‘za bayrami) qullug‘ching bo‘lsin, shuning uchun sen uning otini hilol, bu yerning kun’yatini esa (laqabini) bayram deb qo‘yding, deb yozilgani bu she’r-qasida “Hiloliya” deyilganiga sabab bo‘lsa kerak” [2, B.61] Ta’kidlash lozimki, ushbu qasidada 96 ta qofiyadan foydalanilgan bo‘lib, shulardan 7 ta so‘z 2 martadan (diqqat, ziynat, riqqat, suvrat, tal’at, hayrat, shavkat), 1 ta so‘z 3 marta (hay’at) takrorlangan. Ko‘rinadiki, 87 ta qofiyadosh so‘z faqat bir marta ishtirok etmoqda va ularning barchasi tub so‘zlardir [3, 91] Qasida klassik qasida qurilishining barcha unsurlarini o‘zida mujassamlaydi, ya’ni qasidada nasib (tashbib), gurezgoh, madh va duo (yakuniy qism) qismlarining barchasi mavjud. Nasib qismi 1-33- baytlarni o‘z ichiga oladi. Bayram kechasi , yangi oy hamda “to‘qqiz falak” tasviri bayon etiladi. Jumladan, asarning ilk bayti kitobxonning e’tiborini samoga , aniqrog‘i hilolga qaratish niyatida yozilgan:

Chun nihon qildi turunji mehr rahshon ta;’atin,
Oshkor etti falak bir taqvi g‘avg‘ab hay’atin [1, 477].

Quyosh olmadek porloq yuzini yashirishi bilan, falak o‘zining baqbaqaga o‘xshash go‘zal , halqasimon shakl- yupqa hilolni namoyon qildi.

Bas xayoli ravshani erdi vale andoq daqiq
Kim, nazargoh anglar erdi gah yo‘q aning diqqatin [1, 477].

Uning nurli qiyofasi shu qadar nozik va ingichka ediki, garchi u yorqin bo‘ lsa-da, ko‘z uni goh ilg‘ay olar, goh ilg‘ay olmas edi.

Uyla zohir bo‘ldikim, qilg‘ay ani ko‘rgan kishi
Dilbarim qoshig‘ayu mening qadimg‘a nisbatin [1, 477].

U shunday ko‘rindiki, uni mahbabamning qoshiga yoki mening g‘amdan egilgan qomatimga o‘xshatish mumkin edi. Baytlar shu tarzda davom etadi. Sakkizinchi baytdan koinot sayyoralari tasviri boshlanadi. Bilamizki, Sharq mumtoz adabiyotida koinot ilmi mavjud, ya’ni yulduzlarning o‘rni va ularning joylashuvi haqida bir qancha ma’lumotlar bor. Ko‘pgina kitoblarda yetti osmon haqida fikrlar uchraydi. Yusuf Xos Hojibning “ Qutadg‘u bilig” asarida ham yulduzlarning joylashuvi, ularning ketma-ket yetti falakda joylashganligi haqida ma’lumotlar bor. Qasidada osmon jismlari haqida gap borsa ham ular aynan nomlari bilan bilan aytilmaydi. Mifologiyadan yaxshigina xabardor shoir samoviy jismlar timsollarining mifologiyaga ko‘ra anglatgan ma’nolarini ulkan taxtga endi o‘tirayotgan hukmdor tahniyatiga xizmat qildiradi. Jumladan, ijodkorlar homiysi bo‘lgan Atorud - qasidago‘y shoir, nafosat va go‘zallik ramzi Zuhram sozanda, mutrib; Quyosh - sha’m (u podshoh haramini yoritish uchun pastga tushgan); Mirrix - yasavul; falak qozisi Mushtariy- maddoh va duogo‘y ; falaki savobit - shohning bayram dasturxoni; falak

ul-aflok esa shoh raqqsoslari singari o‘xshatishlar baytlar orqali beriladi. Demak, 8-33 baytlarda yetti an'anaviy sayyora va ikki qo‘shimcha falak birma-bir shaxslantirilib, har biri saroy ahlidan bir kishiga (kotib, musiqachi, jangchi, olim, keksa faylasuf va h.k.) o‘xshatiladi va ularning har biri o‘z kasb-hunari bilan bayram va shoh sha'niga xizmat qilishi tasvirlanadi [5, 285].

Shoir she’riy munozara orqali , gurezgoh qismiga o‘tadi, bu qism 34-57- baytlarni o‘z ichiga oladi. Bu - qasidaning eng o‘ziga xos, hikoyaviy qismi. Shoirning xayoli falaklar sayohatidan qaytib, yana Atorud (Merkuriy - ilm-adabiyot homiysi) falagiga keladi. Bu yerda o‘ziga xos “munozara” boshlanadi: avval Atorud o‘z matla’ini aytadi,

Bu taajjubliq safardin chun taaqqul qildi ud,

Sayr aro qilg ‘an kebi zohir Utorud raj’atin [1, 479]. Shoirning zehni bu ajoyib xayoliy sayohatdan yana Merkuriy falgiga qaytganini angladi.

“Ey, sening qoshing qilib zohir yangi oy xijlatin,

V-ey, yuzung sharmanda aylab iydi akbar tal’atin” [1, 479]. “Ey, sening qoshing yangi oyni xijolatga qo‘ydi, ey, yuzing ulug‘ bayramning nurli chehrasini sharmanda etdi.”

Atoruddan bu baytni eshitgan shoir o‘ qalamining nimalarga qodir eknaligini ayon qilish uchun shoh madhiga bag‘ishlab unga javoban o‘zining baytini bitadi :

“ K-ey, qoshingning rashki aylab xam yangi oy qomatin,

Iydi ruxsoring qilib nobud bayram ziynatin” [1, 480].

“Ey, qoshingning rashki yangi oy qomatini egib qo‘ydi, bayramdek chehrang bayramning ziynatini yo‘qqa chiqardi”.

Shundan so‘ng shoir uyiga borib, mahbubasiga bo ‘lgan voqealarni aytib beradi. Atorudni qanday lol qilganini va o‘zi aytgan matlani aytadi. Shunda mahbubasi oldida turgan qalam va siyohdonni olib ushbu matlani yozadi:

“ K-ey, yuzung zohir qilib bayram sabohi safvatin,

Anda qoshing aylabon paydo yangi oy hay’atin” [1, 480].

Ey, sening yuzing bayram tongining naqadar sof ekanligini ayon etyapti, qoshing esa tobgdagi yabgi oy kabi,- deya ta’riflaydi. Shoir bu voqealarni va baytlarni shoh oldida bayon qilganda, Husayn Boyqaro ham tayyorgarliksiz bir bayt aytadi:

“K-ey, hiloling mayli aylab toq ko‘nglim toqatin,

Jon berib, yod aylagach iydi visoling jannatin” [1,481]. Ey, hiloling mening yolg‘iz ko‘nglim toqatini yo‘qotdi, visolingga yetishish uchun jon berishga ham roziman,– deya shunday betakror baytni keltiradi. Bundan ko‘rinib turibdiki, shoh va shoir juda yaqin do‘st bo‘lishgan. Sulton Husayn Boyqaro ham iqtidorli shoir bo‘lgan. Navoiy esa har doim do‘stining yonida bo‘lib, davlat boshqaruvida, adolatli davlat va jamiyat qurishda hukmdorni doim qo‘llab - quvvatlagan. 57- baytda shoh matla’ni aytib bo‘lganidan keyin yer va farishtalar olami ovoz chiqarib, hukmdorni olqishlashi va duo qilishi haqida bayon qilinadi. Shu bilan madh qismi boshlanadi.

Qasidaning madh qismi 58-86-baytlarni o‘z ichiga oladi. Baytlar orqali Husayn Boyqaroning shohlik va darveshlik fazilatlari, adolati, saxovati, kuch-qudrati ta’riflanadi. Bundan tashqari qasidada shohlik va darveshlikning bir insonda mujassam ekanligi aytiladi. Shoir nazarida Sulton Husayn shohlar derveshi-yu darveshlar shohidir. 58-bayt quyidagicha:

Qaysi shoh ulkim, azaldin haqqa ul ermish murod,

Xalq qilmoqqa salotin gavharining xilqatin [1, 481].

Azaldan beri Haqning murodi shu shoh bo‘lgan. U shohlik mohiyatining yaratilishini aynan shu zot uchun yaratgan. Baytlar shu tarzda davom etadi. Qasidada Husayn Boyqaro tarixiy shaxsdan asar qahramoni darajasiga ko‘ tariladi. Navoiy shohni tasvirlash uchun ko‘pgina badiiy san’at vositalaridan foydalanadi. Shoir o‘zi orzu qilgan shoh timsolini Husayn Boyqaro simymosi orqali, bir-biridan go‘zal baytlaridan tasvirlaydi. 63-68- baytlarda esa shohni madh etishda Qur’on oyatlari (Fath va Nasr suralari), Iso payg‘ambar obrazlaridan foydalanadi.

Tig‘ingga qozib qazo “innno fatahno” surasin’

Tug‘ungga yozib qadar “nasrun minalloh” oyatin.

Jannati lutfung nasimi essa, ruhullah dami

Nisbatida ko‘rguzub do‘zax duxoni xirqatin.

Do‘zaxi qahringdin ayrilsa havog‘a bir sharar,

Aylab anfosi Masiho barqi ofat xislatin.

Taqdir qilichingga “Inna fatahna” (Madaniy sura bo ‘lib 29 oyat, 4 rukudan iborat. Ey, Muhammad! Biz sizga aniq fath (g ‘alaba) baxsh etdik. Bu fath siz uchun Allohning oldingi va keying gunohlaringizdan

kechishi, Sizga o ‘z ne’matini mukammal qilib berishi, sizni to ‘g ‘ri yo ‘lga hidoyat qilishi uchun.) [4, B. 563-564] surasini o‘yib yozdi, tug‘ingga esa “ Nasrun minalloh” (Madaniy sura bo‘lib, 3 oyatdan ibobrat. Qachon Allohning madadi va fath kelsa va siz odamlar to‘p- to‘p bo‘lib, Allohning diniga kirayotganlarini ko‘rganingizda …Bas, Parvardigoringizga hamd ila tasbeh ayting va undan mag‘firat so‘rang! Zero U tavbalarni qabul qiluvchi Zotdir.) [4, 946-947] oyatini yozdi. Sening marhamating shabadasi oldida Isoning nafasi do‘zax tutunidek ko‘rinadi. Agar g‘azabing olovidan bir uchqun tushsa, Masihning nafasi ham halokatli chaqmoqqa aylanadi. Sening zoting barcha yaxshiliklarning umumlashmasidir. Olloh seni o‘z go‘zalligini namoyon etish uchun yaratgandek go‘yo. Qolgan baytlarda ham hukmdor go‘zal misralar orqali ulug‘langan.

Duo (yakuniy qism) 87-91-baytlardan iborat. Mazkur baytlar yakunlovchi xulosa qismi hisoblanadi. Bunda shoir o‘zining ojizligini tan oladi hamda shohga uzoq umr tilab, oddiy shoirlar kabi duo qilib, olqishlashini aytadi:

Xusravo, zotingni vasf etmak Navoiy haddi yo‘q,

Avlo ulkim, zohir etkay benavolar odatin [1, 483].

O‘tkazilgan tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Alisher Navoiyning “Hiloliya” qasidasi mumtoz sharq qasidachiligining to‘rt qismli an’anaviy qurilishini - nasib, gurezgoh, madh va duo – to‘liq va izchil tarzda o‘zida mujassamlashtirgan namunadir, bu esa asarni janr nazariyasi nuqtai nazaridan o‘rganish uchun qimmatli material sifatida belgilaydi.

Qasidaning gurezgoh qismidagi shoir, Atorud va hukmdor o‘rtasidagi she’riy musobaqa tasviri orqali Navoiy faqat badiiy mahorat namoyishini emas, balki shoir bilan hukmdor o‘rtasidagi ijodiy-ma’naviy yaqinlikni ham ifodalaydi.

“Hiloliya” qasidasi Alisher Navoiyning panegirik she’riyatda ham yuksak badiiy mahorat sohibi bo‘lganligini, shuningdek, diniy-tasavvufiy tafakkurni siyosiy-saroyviy madhiya janriga mohirona tatbiq eta olganligini ko‘rsatuvchi muhim adabiy yodgorlikdir. Mazkur qasidaning qolgan baytlarini ham xuddi shunday chuqur filologik tahlil qilish, shubhasiz, Navoiyshunoslik faniga yangi qirralar qo‘shadi.

ADABIYOTLAR:

1. *Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. Badoe ul-vasat. Toshkent: Fan, 1990*
2. *Бекова Н. Навоиёна ҳассослик. – Тошкент: Фан, 2007. –78 б*
3. *Qayumov A., Dilkusho takrorlar va ruhafzo ash’orlar, T., Mumtoz so‘z, 2011*
4. *Mashxura Xasanova. XV asr turkiy she’riyatida qasida janri. Monografiya. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2024. – 144 b. 91-b*
5. *Muhammad Taqiy Usmoniy. Qur’oni Karim oson tarjimasi. - Toshkent: Munir, 2023*
6. *Vohidov R., Eshonqulov H. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. –Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2008. –528 b.*